

OVERWEGINGEN

XIV -Wie bepaalt?

**Over ontwerpen, verantwoordelijkheid en wat zich niet laat
bepalen**

OVERWEGINGEN

Essays in het kader van ORITUR

De reeks OVERWEGINGEN vormt een doorlopende verzameling beschouwende essays die voortkomen uit de grondhouding van ORITUR.

Waar de ORITUR-traktaten de filosofische uitgangspunten verkennen, richten de OVERWEGINGEN zich op de ontmoeting met de wereld. Zij onderzoeken maatschappelijke, culturele, architectonische, wetenschappelijke en filosofische ontwikkelingen zonder deze te beoordelen vanuit een vooraf vaststaand systeem. De essays zijn daarom geen aanvullingen op de traktaten en evenmin toepassingen ervan. Zij zijn pogingen om verschijnselen aandachtig te lezen en te verstaan vanuit dezelfde grondhouding waaruit ORITUR is ontstaan.

Ieder essay begint bij een concreet fenomeen: een gebouw, een stad, een persoon, een maatschappelijke ontwikkeling, een wetenschappelijke ontdekking of een culturele verandering. Vanuit dat vertrekpunt wordt gezocht naar de onderliggende vragen die ieder tijdperk kenmerken: welk mensbeeld ligt eraan ten grondslag, welk wereldbeeld wordt zichtbaar en welke houding vraagt het van de mens?

De essays willen niet overtuigen, maar onderzoeken. Zij zoeken niet naar definitieve antwoorden, maar naar een dieper verstaan. Daarom dragen zij de naam OVERWEGINGEN. Een overweging is geen conclusie, maar een uitnodiging tot aandachtig kijken, luisteren en denken.

Zoals een gebouw pas werkelijk betekenis krijgt wanneer het wordt bewoond, zo krijgen ook ideeën hun betekenis in de ontmoeting met de werkelijkheid. Iedere nieuwe ontwikkeling, iedere nieuwe vraag en iedere nieuwe tijd vraagt daarom opnieuw om bezinning.

De OVERWEGINGEN zijn een open reeks. Nieuwe essays kunnen zich aandienen wanneer ontwikkelingen daarom vragen. Niet omdat ORITUR onvolledig zou zijn, maar omdat een levende grondhouding zich steeds opnieuw verhoudt tot een wereld die blijft veranderen.

Misschien is dat ook de diepste betekenis van deze reeks.

Niet de wereld vastleggen.

Maar haar aandachtig tegemoet treden.

Vanuit de overtuiging dat de meest wezenlijke betekenis zich niet laat afdwingen, maar zich kan aandienen waar mens, plaats, tijd en werkelijkheid zich op elkaar afstemmen.

Wie bepaalt?

Het begint met een ontwerp

De mens ontwerpt. Dat doet hij al heel lang. Hij ontwerpt voorwerpen, werktuigen, kleding, machines, voertuigen, meubels, beelden en systemen. Soms omdat iets beter kan, soms omdat iets mooier kan, soms eenvoudigweg omdat het nog niet bestaat.

Ontwerpen betekent vooruitlopen op de werkelijkheid. Eerst is er een idee, een beeld, een verwachting of een wens. Daarna wordt geprobeerd dat idee werkelijkheid te laten worden. De ontwerper kijkt vooruit en maakt keuzes. Vorm, materiaal, maat, kleur, werking, verhouding: ergens moet worden besloten hoe iets zal worden.

Dat lijkt vanzelfsprekend. Er is iets wat er nog niet is en iemand bedenkt hoe het zou kunnen worden.

Maar daarmee ontstaat ook een merkwaardige verhouding. De ontwerper bedenkt iets voor een werkelijkheid die hij nog niet kent. Hij weet immers nooit precies wie het zal gebruiken, hoe het gebruikt zal worden en wat er later mee gebeurt. Toch moet hij vooruitlopen op dat onbekende. Hij moet zich een toekomst voorstellen en daar vervolgens een ontwerp voor maken.

Misschien is dat wel een van de merkwaardigste eigenschappen van ontwerpen: het probeert iets te zeggen over een toekomst die zich nog niet heeft voorgedaan.

De ontwerper

De ontwerper maakt keuzes. Hij brengt mogelijkheden terug tot een voorstel en maakt iets zichtbaar wat daarvoor nog niet zichtbaar was. Daarmee bepaalt hij ook, zij het binnen de grenzen van wat mogelijk is.

Niet alles ligt immers in zijn handen. Er zijn eisen, beperkingen, omstandigheden, middelen en toevalligheden. Maar binnen die werkelijkheid wordt gekozen. En iedere keuze maakt iets mogelijk en sluit iets anders uit.

Wanneer wordt kiezen eigenlijk bepalen?

En wanneer wordt bepalen controle?

Die vragen worden interessanter wanneer het ontwerp niet meer alleen een voorwerp is, maar onderdeel wordt van een werkelijkheid waarin anderen moeten leven.

Voor wie eigenlijk?

Bij veel ontwerpen is de verhouding helder. Iemand ontwerpt en iemand anders gebruikt. Een stoel wordt ontworpen om op te zitten, een auto om in te rijden, een apparaat om te bedienen. De gebruiker kan het ontwerp waarderen, afwijzen of negeren, maar maakt over het algemeen geen deel uit van het ontwerpproces zelf.

Dat vinden we heel gewoon.

Niemand organiseert een bijeenkomst om te vragen hoe een nieuwe stoel eruit moet zien. Niemand vraagt toekomstige gebruikers om mee te denken over een horloge. Niemand verwacht dat de toekomstige eigenaar van een fiets eerst met de ontwerper om tafel gaat.

Bij bouwen ligt dat merkwaardig genoeg anders.

Daar wordt gevraagd wat mensen willen. Er worden bijeenkomsten georganiseerd. Er wordt geluisterd naar wensen, bezwaren en verwachtingen. Er wordt gesproken over gebruik, omgeving en toekomst.

De gebruiker mag meepraten.

Participatie

Participatie.

Het woord klinkt inmiddels zo vanzelfsprekend dat het bijna niet meer opvalt hoe bijzonder het eigenlijk is.

Waarom is participatie bij het ene ontwerp nauwelijks aan de orde en bij bouwen bijna een vanzelfsprekend onderdeel van het proces?

Misschien omdat bouwen iets anders doet dan een voorwerp maken. Wat gebouwd wordt, neemt een plaats in. Het blijft daar. Het raakt verbonden met de omgeving en wordt onderdeel van het dagelijks leven van mensen.

Wie ergens moet wonen, werken, leren of verblijven, heeft iets te maken met de werkelijkheid die daar ontstaat. De gebruiker weet dingen die de ontwerper niet kan weten. Hij kent gewoonten, ervaringen, herinneringen en verwachtingen die niet vanzelf uit een programma of analyse naar voren komen.

Dus wordt er geparticipeerd.

Maar ook dan ontstaat een merkwaardige vraag.

Wie bepaalt wat er met die deelname gebeurt?

De gebruiker praat mee. De ontwerper luistert. Wensen worden verzameld, belangen afgewogen en mogelijkheden onderzocht. Daarna komt er een ontwerp.

Participatie betekent dus niet dat iedereen bepaalt.

Ergens moet opnieuw worden gekozen.

Bepalen

Wie bepaalt?

Degene die het ontwerp maakt? Degene die opdracht geeft? Degene die betaalt? Degene die de regels vaststelt? Degene die het gebruikt? Of degene die uiteindelijk beslist welke wensen wel en welke niet in de werkelijkheid terechtkomen?

Misschien is bepalen ingewikkelder dan het op het eerste gezicht lijkt.

Want bepalen betekent niet alleen invloed hebben. Het betekent ook verantwoordelijkheid dragen voor de gevolgen van wat wordt bepaald.

In een complex proces kan die verantwoordelijkheid gemakkelijk verspreid raken. De opdrachtgever had andere wensen. De gebruiker had andere verwachtingen. De regels stelden grenzen. Het budget bepaalde mee. De omstandigheden veranderden.

En ondertussen staat het ontwerp er.

Wie is dan verantwoordelijk voor wat er ontstaat?

De werkelijkheid

Misschien begint hier het interessante deel van ontwerpen.

Want de werkelijkheid voert een ontwerp nooit helemaal uit zoals het bedoeld was.

Mensen gebruiken een ruimte anders dan gedacht. Een route ontstaat op een andere plaats dan waar zij was voorzien. Een plek krijgt een betekenis die niemand heeft bedacht. Een ruimte wordt toegeëigend, veranderd, genegeerd of juist intensief gebruikt. Na verloop van tijd verdwijnen sommige bedoelingen en blijken andere onverwacht belangrijk te worden.

De werkelijkheid trekt zich daar weinig van aan.

Zij volgt het ontwerp, maar niet noodzakelijk de bedoeling ervan.

Dat hoeft geen mislukking te zijn. Misschien is het juist een aanwijzing dat een ontwerp nooit het laatste woord kan hebben.

Een ontwerp kan richting geven zonder alles vast te leggen. Het kan iets mogelijk maken zonder precies te weten wat er vervolgens zal gebeuren. Het kan voorwaarden scheppen waarbinnen mensen hun eigen leven kunnen leiden.

Mogelijk maken is iets anders dan bepalen.

Ontstaan

Misschien ligt daar een verschil in houding.

De ene houding begint bij het gewenste eindbeeld. Eerst moet worden bedacht wat er moet komen en vervolgens moet de werkelijkheid daar zo goed mogelijk naartoe worden gebracht.

De andere houding begint bij wat er al is.

De plaats. De mensen. Het gebruik. Het materiaal. De geschiedenis. De omstandigheden. Alles wat zich aandient voordat er überhaupt een ontwerp is gemaakt.

Dan wordt ontwerpen minder een poging om de werkelijkheid naar een vooraf bedacht beeld te vormen en meer een poging om ermee in overeenstemming te komen.

Afstemming.

Dat hoeft helemaal geen nieuwe ontwerpstrategie te zijn. Mensen hebben altijd gebouwd met wat er was, op de plaats waar ze waren, met de materialen die beschikbaar waren en op een manier die aansloot bij het leven dat daar geleefd werd.

Misschien werd er eenvoudigweg minder van tevoren bepaald.

Niet omdat men minder kon, maar omdat men anders keek naar wat nog moest ontstaan.

De moderne tijd heeft ons een enorm vermogen gegeven om vooruit te denken, te berekenen, te plannen en te ontwerpen. Daarmee is veel mogelijk geworden. Misschien is juist daardoor de verleiding ontstaan om te denken dat wat ontworpen kan worden, ook bepaald moet worden.

Maar dat zijn twee verschillende dingen.

Ontwerpen is niet noodzakelijk bepalen.

En bepalen is niet noodzakelijk laten ontstaan.

De ontwerper bevindt zich daardoor in een merkwaardige positie. Hij moet keuzes maken over iets wat uiteindelijk nooit helemaal van hem zal zijn. Hij geeft vorm aan een werkelijkheid die daarna zelfstandig verdergaat.

Misschien is de belangrijkste vraag daarom niet wat de ontwerper wil laten ontstaan.

Maar of hij ook kan zien wat er al aan het ontstaan is.

Gerrit Komrij

Misschien is er iemand nodig die van buitenaf kijkt. Niet iemand uit het vak, maar iemand die zich over de vanzelfsprekendheden kan verbazen. Iemand met een stem.

Gerrit Komrij, de dichter des vaderlands, had zo'n stem.

In *Het boze oog* (1983) keek hij met een mengeling van verwondering, spot en ergernis naar de gebouwde omgeving en naar degenen die haar vormgaven. Hij spaarde niets. Niet de gebouwen, niet de taal waarin erover werd gesproken, niet de pretenties van het vak en al helemaal niet de vanzelfsprekendheid waarmee werd aangenomen dat anderen zich maar moesten voegen naar wat voor hen was bedacht.

Daarmee raakte hij iets gevoeligs.

Maar Komrij stond misschien minder ver van de wereld waarnaar hij keek dan het op het eerste gezicht lijkt. Ook hij was een maker. Ook hij gaf vorm aan iets wat er daarvoor nog niet was. Alleen was zijn materiaal geen steen, hout of beton, maar taal, beeld en verbeelding. Hij ontwierp met woorden. En ook daar ontstaat iets wat zich niet volledig laat bepalen door degene die het maakt.

Misschien kende hij daardoor intuïtief iets van de spanning die ook het ontwerpen kenmerkt: de spanning tussen vormgeven en bepalen, tussen wat de maker voor ogen heeft en wat uiteindelijk ontstaat.

Komrij maakte deel uit van een ander discours, dat van de schrijver en de dichter. Ook daar wordt ontworpen, gekozen, geordend en gevormd. Ook daar probeert iemand een nog niet bestaande werkelijkheid zichtbaar te maken. Maar niemand zal werkelijk kunnen bepalen wat een tekst bij een lezer teweegbrengt, welke beelden blijven hangen of welke betekenis zich later aandient.

Misschien was het juist vanuit die ervaring dat Komrij zo scherp kon kijken naar de vanzelfsprekendheden van het ontwerpende discours. Niet omdat hij het maken niet kende, maar omdat hij het op een andere manier kende.

Zijn kritiek was daardoor meer dan een aanval van buitenaf. Het was ook de blik van een maker op andere makers.

En misschien verklaart dat waarom *Het boze oog* zo ongemakkelijk kon zijn. Komrij keek niet alleen naar wat er werd gemaakt, maar naar de houding van degene die maakte. Naar de pretentie dat vormgeven ook betekent dat men weet hoe de wereld zou moeten worden. Naar een wereld waarin de maker soms meer lijkt te willen bepalen dan hij werkelijk kan bepalen.

Misschien was dat destijds al te confronterend.

En misschien is het dat nu nog steeds.

Komrij gaf daar geen theorie over.

Hij keek.

En misschien was dat genoeg.

Wie bepaalt?

Colofon

OVERWEGINGEN

Deel XIV

Wie bepaalt?

Over ontwerpen, verantwoordelijkheid en wat zich niet laat bepalen

Samenstelling

Robert Geurten

Eerste uitgave

2026

Deze uitgave maakt deel uit van de essayreeks **OVERWEGINGEN – Essays in het kader van ORITUR.**

De tekst is ontstaan uit een langdurige dialoog tussen Robert Geurten en ChatGPT (OpenAI), waarbij de inhoudelijke visie, samenhang en eindredactie berusten bij Robert Geurten.

© 2026 Robert Geurten

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur, behoudens de uitzonderingen die de wet stelt en het citeren in het kader van recensies, wetenschappelijk onderzoek of andere wettelijk toegestane vormen van bronvermelding.